

Кучинська О. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РОЗУМНІ СТРОКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ – ОДНА ІЗ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА

Circulus est evitandus¹

Автором у статті розглядаються питання щодо визначення критеріїв розумних строків кримінального провадження. Наводяться чинники, які визначає Європейський суд з прав людини при розгляді справ, пов'язаних з порушенням розумних строків кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, права людини, справедливий суд, розумні строки.

Автором в статті розглядаються питання щодо визначення критеріїв розумних строків кримінального провадження. Наводяться чинники, які визначає Європейський суд з прав людини при розгляді справ, пов'язаних з порушенням розумних строків кримінального провадження.

Ключевые слова: уголовное производство, права человека, справедливый суд, разумные сроки.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України є важливою подією у житті українського суспільства, свідченням демократичного розвитку кримінального процесуального законодавства, утвердження верховенства права, втілення принципів змагальності, рівності сторін, наближення до загальновизнаних міжнародних правових стандартів у галузі кримінального судочинства.

Одним із механізмів, які мають визначальне значення у впровадженні реалізації захисту прав людини і виконанні завдань кримінального провадження, є забезпечення права на справедливий суд. Саме забезпечення права на справедливий суд в країні зумовлює впроваджен-

ня в судову практику загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних стандартів Ради Європи і Європейського суду з прав людини.

Міжнародно-правовими документами, у яких визначаються стандарти здійснення правосуддя, є Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Основні принципи щодо незалежності правосуддя 1985 року та інші.

Право на справедливий судовий розгляд у ст. 10 Загальної декларації прав людини закріплене наступним чином: «Кожна людина ... для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право

¹ Затягування справ слід уникати.

на підставі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута гласно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом».

У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 6 Конвенції 1950 р. та ст. 6 Конвенції СНД містяться більш розширені тлумачення з цього приводу. Так, наприклад, Міжнародний пакт та Конвенція СНД окремо акцентують увагу на тому, що «всі особи є рівними перед судами і трибуналами», у той самий час, Конвенція 1950 р. такого положення не містить.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях особливу увагу звертає на дотримання статті 6 Конвенції національними судами України та дотримання права на справедливий суд.

Засада розумності строків впливає безпосередньо із завдань кримінального провадження, які закріплені у ст. 2 КПК України: «Завданнями кримінального провадження є ... забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду...». Розглядувана нами засада повністю відповідає вимогам ст. 6 КЗПЛ, яка гарантує, що кожен має право на справедливий суд і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Г. Сисоєнко зазначає, що часовим характеристикам надається значна увага у кримінальному провадженні. У чинному КПК України вказівка про необхідність враховувати фактор часу у процесуальній діяльності має місце у 366 нормах, а термін «строк» вживається понад 350 разів [1, с. 106].

Становлення вимоги щодо розгляду справ у розумні строки має свої історичні витоки. Про зародження цього положення зустрічаються відомості у стародавніх джерелах права. Так, наприклад, у Новгородській Судній грамоті (середина XV ст.) передбачався місячний термін розгляду справи, який наголошував: «... а далі того орудья не волочити». Як виняток, строк розгляду справи обмежувався двома місяцями. Містилися у цьому до-

кументові й певні санкції до порушників строків розгляду справ. Якщо по вині судді невчасно розглянуто справу, то до судді могли застосувати штраф [2, с. 303].

У Зводі законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1734 р.) одним із головних обов'язків судді було «судити безволокітно» [3, с. 156]. А у Статуті кримінального судочинства 1864 року зафіксована норма про те, що провадження досудового слідства повинне проводитися «з усілякою можливою швидкістю» [4].

У вітчизняному кримінальному процесуальному провадженні засада «розумні строки» вперше закріплена у КПК України 2012 року статтею 28. Законодавець «розумними» вважає строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень [5]. Такі строки не повинні перевищувати передбачені Кримінальним процесуальним кодексом строки, які регламентують проведення чи виконання окремих процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень.

Частиною 3 ст. 28 КПК визначено критерії для визначення розумних строків кримінального провадження. До таких критеріїв законодавець відносить: – складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування; – поведінка учасників кримінального провадження; – спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Законодавець акцентує увагу на тому, що відносно осіб, які тримаються під вартою та осіб, які є неповнолітніми кримінальні провадження повинні бути здійснені невідкладно, а в суді – розглянуті першочергово.

Слід мати на увазі, що розумні строки, про які йдеться у ст. 28 КПК, поширюються на всі стадії кримінального провадження. Статтею 219 КПК вста-

новлені строки досудового розслідування. Провадження в суді першої інстанції часовими рамками не обмежується, адже кожне провадження має свої особливості, які стосуються як доказів, так і учасників кримінального провадження.

Досить слушно зауважує В. Маринів, що ст. 28 КПК України засаду розумності строків визначає так би мовити контурно, у найбільш загальних рисах, а тому для з'ясування деталей необхідно звертатися до інтерпретаційних актів національних судових установ та рішень ЄСПЛ. Зокрема, зауважує вчений, аналіз ст. 28 КПК України не дає можливості відповісти на запитання, що слід вважати початком відліку і закінченням строку при визначенні його розумності, та чи слід при цьому враховувати час, затрачений на перегляд судових рішень [6, с. 60].

Головне питання, яке постає – який строк слід вважати розумним, як його визначити. Вважаємо, перш за все, що цей строк охоплює собою все провадження. У кримінальному провадженні цей строк починається тоді, коли особі вперше було «висунуто обвинувачення» в розумінні ст. 6 Конвенції, а це може статися до судового розгляду (наприклад, з моменту затримання) («Елке проти Німеччини» (Eckle v. Germany)) [7]. Строк, який береться до уваги, включає апеляційне і конституційне провадження, якщо його результати можуть вплинути на результат розгляду справи («Бухгольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany)) [8].

Разом з тим дія статті 6 Конвенції поширюється тільки на ті затримання, які сталися з вини держави («Бухгольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany)) [7]. Якщо орган влади виступає стороною у справі й сам затримує хід провадження (наприклад, падання доказів), то відповідальність за ці дії нестиме держава відповідно до ст. 6 («Бараона проти Португалії» (Baraona v. Portugal)) [9]. Якщо затримка сталася з вини приватної особи, то держава не несе безпосередньої відповідальності за затримку, проте підстави для відповідальності можуть

виникнути у світлі того, чи вжив суд достатніх заходів для прискорення провадження, чи надмірно затягнув розгляд справи без поважних причин і таким чином перевищив розумний строк.

Що стосується питання, який за тривалістю розгляд можна вважати «розумним», то в прецедентному праві на це питання конкретних відповідей не існує. Адже стосовно кожної справи строки залежать від її конкретних обставин. Багато залежить від характеру провадження, кількості інстанцій, поведінки сторін та органів влади.

Для визначення «розумного строку» судового розгляду справи Європейський суд оцінює такі обставини: – загальна тривалість розгляду справи в суді; – складність справи; – наслідки для сторони-заявника недодержання розумного строку розгляду справи у суді; – особиста поведінка обвинуваченого; – оперативність роботи судового органу.

Розглянемо кожну із перерахованих обставин.

Загальна тривалість розгляду справи в суді є об'єктивним фактором, якщо відомі початок і закінчення судового розгляду. У кримінальних справах Європейський суд встановив, що цей період починається з моменту «вручення індивіду компетентним органом офіційного повідомлення про обвинувачення його у вчиненні кримінального злочину». Закінчується судовий розгляд справи моментом вступу судового рішення в законну силу, в разі оскарження рішення – до строку розгляду включатиметься й час розгляду справи у суді вищої інстанції, аж до Верховного суду або вищого судового органу («Ноймайстер проти Австрії» (Neumeister v. Austria)) [10].

При визначенні ступеня складності справи Європейський суд враховує такі фактичні і правові обставини: характер і тяжкість вчинених особою злочинів; кількість злочинних епізодів і кількість злочинів, які розглядаються в рамках однієї справи; віддаленість, з точки зору часу, між фактами, що є предметом розгляду у судовому процесі, і самим судо-

вим процесом; кількість свідків та інші проблеми, які виникають у зв'язку із збиранням показань свідків.

У справі «Смирнова проти Росії» (Smirnova v. Russia) Європейський суд зазначив, що пред'явлені особам обвинувачення не були особливо складними, тому розслідування не повинно було тривати роками (стосовно п. О. Смирнової – 9 років 2 місяці 4 дні, І. Смирнової – 2 роки 5 місяців 27 днів) [11]. Попри усі труднощі у справі, тривалість її розгляду не відповідала вимозі розумності, що міститься у пункті 1 статті 6 Конвенції.

Така обставина як наслідки для сторони-заявника недодержання розумного строку розгляду справи у суді Європейським судом береться до уваги при визнанні розумності строку судового розгляду конкретної справи, а більш жорсткі вимоги застосовуються у кримінальних справах, коли обвинувачений перебуває під вартою («Каракаш та інші против Турції» (Karakas and others v. Turkey)) [12].

Особливість визначення обставини особистої поведінки обвинуваченого, на думку Європейського суду, полягає у будь-якому небажанні обвинуваченого співпрацювати з державними компетентними органами або опір їм у здійсненні правосуддя у справі. Така обставина, вважає Європейський суд, має братися до уваги при встановленні розумності строку судового розгляду («Бомартен проти Франції» (Beaumartin v. France)) [13].

Ще однією обставиною для визначення «розумного строку» судового розгляду справи Європейський суд вважає оперативність роботи судового органу. Конвенція зобов'язує держави організувати свою правову систему так, щоб суди виконували вимоги пункту 1 статті 6. Національні суди несуть особливу відповідальність щодо забезпечення виконання своїх зобов'язань усіма учасниками судового розгляду справи без затримки. Це положення стосується і, наприклад, строків проведення експертизи. Європейський суд аналізує, чи не було протидії національного суду сторонам у спра-

ві надавати докази на свій захист, що призвело до тривалого судового розгляду справи («Аллєне де Рібемон проти Франції» (Allenet de Ribemont v. France)).

У справі «Калашников проти Росії» (Kalaschnikov v. Russia) Європейський суд зауважив, що заявникові були висунуті ті самі обвинувачення, які вже були зняті вироком суду. Європейський суд дійшов висновку, що національні правоохоронні органи не виконали покладені на них обов'язки, і тому строк судового розгляду справи заявника не був розумним, а отже має місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції [14].

Європейський суд вважає, що у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції важливе тільки те зволікання, яке тим чи іншим чином залежить від держави («Меріт проти України» (Merit v. Ukraine)) [15]. Якщо в розгляді справи бере участь державний орган, то затримка з його боку при наданні доказів ставиться в провину держави. Якщо затримка відбувається з вини приватної сторони, держава не несе за це прямої відповідальності, але може виникнути питання, чи вжив суд належних заходів щодо забезпечення швидкого розгляду, чи він занадто розтягував строк без належних на те підстав і тим самим сприяв перевищенню розумного строку розгляду справи.

У постанові пленуму ВССУ від 17 жовтня 2014 р. № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» зазначається, що, визначаючи межі перебігу таких строків, слід враховувати як період досудового розслідування, так і період судового розгляду і апеляційне провадження. При цьому перебіг строків у кримінальному провадженні починається з часу, коли особі повідомлено про підозру або з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а закінчується у момент, коли вирок набрав законної сили або кримінальне провадження закрито в цілому або щодо конкретної особи [16].

Отже, розумними можна вважати строки, які об'єктивно необхідні для виконання визначених законом процесуальних дій та прийняття рішень у кримінальному провадженні. Ні в якому разі проведення процесуальних дій та прийняття рішень не можуть перевищувати

строки, передбачені КПК України. Під розумними строками слід розуміти період часу, який дозволив би уникнути надмірного, необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні (як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних справ).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сисоєнко Г. І. Процесуальні строки за КПК 1012 р/ Г. І. Сисоєнко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 5 (20). – С106–113.
2. Российское законодательство X–XX веков В девяти томах Законодательство древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – Том 1. – 432 с.
3. Кистяковський А. О. Права, по котрымъ судится малоросійській народъ / А. О. Кистяковський. – К., 1870. – 297 с.
4. Уставъ Уголовнаго Судопроизводства с коментар Шрамченко и Ширковъ. – М.: Законъ, 1913. – Ст. 295.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013 р. – № 9–10. – Ст. 474.
6. Маринів В. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій / В. Маринів // Право України. – 2013. – № 11. – С259–265.
7. «Экле против Федеративной Республики Германии» (Eckle vGermany): Постановление Европейского Суда по правам человека от 15 июля 1982 года (жалоба № 8130/78): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eurcourtcourt.ru/uploads/ECHR_Eckle_v_Germany_15_07_1982.pdf
8. «Бухгольц против Федеративной Республики Германии» (Buchholz vGermany): Постановление Европейского Суда по правам человека от 6 мая 1981 года (жалоба № 7759/77): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57451>
9. «Бараона против Португалии» (Baraona vPortugal): Постановление Европейского Суда по правам человека от 8 июля 1987 года (жалоба № 10092/82): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57428>
10. «Ноймайстер против Австрии» (Neumeister vAustria): Постановление Европейского Суда по правам человека от 27 июня 1968 года (жалоба № 1936/63): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57544>
11. «Смирнова против России» (Smirnova vRussia): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 октября 2010 года (жалоба № 48183/99): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61262>
12. «Каракаш та інші против Турции» (Karakas and others vTurkey): Постановление Европейского Суда по правам человека от 23 июня 2013 года (жалоба № 45046/05): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-118644>
13. «Бомартен проти Франції» (Beaumartin vFrance): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 ноября 1994 года (жалоба № 15287/89): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57898>
14. «Аллене де Рібемон проти Франції» (Allenet de Ribemont vFrance): Постановление Европейского Суда по правам человека от 10 февраля 1995 года (жалоба № 15175/89): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57914>
15. «Калашников проти Росії» (Kalaschnikov vRussia): Постановление Европейского Суда по правам человека от 15 июля 2002 (жалоба № 47095/99): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.srji.org/resources/search/8/>
16. «Меріт проти України» (Merit vUkraine): Постановление Европейского Суда по правам человека от 30 марта 2004 (жалоба № 66561/01): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.khpg.org/index.php?id=1085261399>
17. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова пленуму ВССУ від 17 жовтня 2014 р № 11 // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 6 (21). – С24–33.

Kuchinska O. Reasonable time criminal proceedings – one of the guarantees of a fair trial.

The article deals with the issue of determining the criteria of a reasonable time of criminal proceedings. The paper designates the factors, which are determined by the European Court of Human Rights in cases, related to the violation of a reasonable time of the criminal proceedings.

The formation of the requirements for the judicial review of cases within the reasonable time has its historical origins. As an example, the author refers to such historical documents as The Novgorod Judicial Charter (the middle of the XV century), The Code of «Laws under which the people of Little Russia are suing» (1734), and The Regulations of Criminal Proceedings of 1864.

The author notes that in the Ukrainian criminal proceedings the principle of «reasonable time» was for the first time enshrined in 2012 in the Article 28 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The legislator defines the «reasonable time» as the period, which is objectively necessary for the performance of procedural actions and decision-making process. Such terms should not exceed the provided by the Criminal Procedure Code terms, which regulate the performance order of certain proceedings or decision-making process.

The paragraph 3 of article 28 of the Criminal Procedure Code defines the criteria for determining the reasonable terms of criminal proceedings. According to the Ukrainian legislator, these criteria are the followings: – complicated nature of criminal proceedings, which is determined taking into account the number of suspects, accused and criminal offences subject to this proceeding, the scope and specifics of the procedural actions required for pre-trial investigation to be completed, etc.; – attitude of participants to criminal proceedings; – the way in which investigator, public prosecutor, and court exercise their powers.

In order to determine the «reasonable time» in criminal proceedings the European Court evaluates the following factors: – the total duration of the trial; – the complexity of the case; – the consequences for the applicant party for the noncompliance of a reasonable time of the proceedings; – personal conduct of the accused; – the work efficiency of the court.

In the article the author provides the analysis of each of these factors and provides the examples from the decisions of the European Court of Human Rights.

Keywords: criminal proceedings, human rights, fair trial, a reasonable time.

Стаття надійшла до редакції журналу 17.09.2014 р.